

Відтворення людського капіталу в системі аграрних реформ

В даній статті автором систематизовано умови та фактори формування, розподілу та використання людського капіталу аграрного виробництва; проаналізовано сучасні особливості соціально-економічного середовища відтворення людського капіталу аграрної сфери та запропоновано шляхи оптимізації впливу виробничих та соціально-економічних чинників на відтворення людського капіталу аграрного виробництва. **напрями аграрної політики, реформи, людський капітал, трудові відносини, демографічна криза, зайнятість, безробіття, ринкова трансформація**

Постановка проблеми. У формуванні інноваційної моделі розвитку економіки України важлива роль належить аграрному сектору економіки і відтворенню задіяного у ньому людського капіталу. Саме від його кількісних параметрів та якісних характеристик залежить виробнича спроможність господарюючих ланок, що може забезпечити ефективне функціонування виробництва. А система виробництва, що ґрунтується на формуванні інтелектуально-інноваційної моделі розвитку аграрної економіки, орієнтується на висококваліфіковану й ініціативну робочу силу, безперервність процесу збагачення знань, на задіяння ефективних механізмів формування та використання людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням питання відтворення людського капіталу займалися такі економісти, як Г. Беккер, М. Блаут, У. Боуен, В. Матур, Дж. Міль, Дж. Кендрік, В. Петі, Д. Рікардо, А. Сміт, Л. Туроу, Т. Шульц, Г. Грацинська, А. Добринін, А. Єгошин, І. Ульїнський, С. Кубанський, А. Лисков, В. Марцинкевич, І.Г. Кириленко, В.М. Попов та багато інших. Не зважаючи на значну кількість досліджень, залишається невирішеним питання якісної характеристики умов та факторів формування, розподілу та використання людського капіталу аграрного виробництва.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є визначення умов та факторів формування, розподілу та використання людського капіталу аграрного виробництва, а також проведення аналізу соціально-економічного середовища відтворення людського капіталу аграрної сфери.

Основні результати дослідження. Економіка аграрного сектора України протягом останніх років характеризується постійним спадом ділової активності, поглибленням матеріально-фінансових диспропорцій, наростанням платіжної кризи. Одна з головних причин такого стану полягає в тому, що в аграрній політиці України ще не посідає чільного місця система господарювання, заснована на соціально-орієнтованих ринкових відносинах, ініціативній, творчій діяльності підприємницьких структур. Входження України в регульоване ринкове середовище і різке загострення протиріч у сфері аграрної праці зумовлюють необхідність поглибленого вивчення теоретичних і прикладних проблем відтворення людського капіталу і оптимізації забезпеченості аграрного виробництва ресурсами живої праці.

робочої сили за певних умов реалізувати свої здібності до праці в даній сфері. Оскільки людський капітал аграрного виробництва є складовою людського капіталу села, то основою його формування є, безумовно, сільське населення [3].

Треба зазначити, що кількісні характеристики людського капіталу тісно пов'язані з демографічними процесами, з показниками відтворення працездатного населення. Стосовно людського капіталу аграрного виробництва вони визначаються чисельністю працівників усіх підприємств аграрної сфери, а також кількістю населення (переважно селян), яке з певних причин не зайняте у процесі виробництва, але володіє здатністю до праці і за відповідних умов може реалізувати цю здатність для створення матеріальних, інтелектуальних та духовних цінностей. На нашу думку, в сукупності найважливіших кількісних характеристик використання людського капіталу аграрної сфери слід виділити: структуру зайнятості в сільському господарстві, динаміку змін у сфері зайнятості населення в аграрному виробництві, трудову активність сільського населення, кількість робочого часу, який може бути відпрацьований працездатними особами в людино-годинах, людино-днях, людино-роках.

Найважливішими якісними характеристиками людського капіталу слід визнати: стать, вік, фізичний стан здоров'я носіїв робочої сили, загальноосвітній, професійно-кваліфікаційний та соціально-мотиваційний рівні, що визначаються станом соціальної зрілості, економічними і духовними потребами населення, його менталітетом [4].

Особливості відтворення людського капіталу аграрного виробництва, специфіка формування його кількісних та якісних характеристик визначаються соціально-економічними, природно-кліматичними, історичними умовами. У складі економічного потенціалу людський капітал формується під впливом факторів, які за рівнем виникнення і дії можна класифікувати на загальнодержавні, територіальні та особистісні. Та, з огляду на специфіку аграрного виробництва, у дисертації виділено та досліджено вплив окремої групи галузевих факторів, основними серед яких є: спеціалізація виробництва, земля і природні умови як його визначальні фактори, сезонність, специфічні особливості основних засобів, рівень технічної оснащеності, умови та охорона праці.

Аграрна праця значною мірою залежить від біологічних законів, просторової розосередженості сільськогосподарської праці, рівня життя працівників тощо. Виходячи з цього, реформування аграрної сфери економіки України спрямоване на створення економічних, організаційних та соціальних передумов для формування ринкової економіки, яка передбачає наявність конкурентного середовища та необхідність пристосування виробників сільськогосподарської продукції до умов ринку, розвиток підприємництва. Однак сьогодні однією з визначальних проблем, що мають місце в реформуванні відносин, пов'язаних із відтворенням людського капіталу аграрного сектора економіки, є їх недостатньо якісне організаційно-методичне забезпечення, фрагментарність окремих нормативно-правових актів, їх неповна взаємна узгодженість. Тому очевидно є необхідність надання цьому процесу більшої динамічності, якості та соціально-економічної результативності.

В якості основоположних факторів, що визначають структурно-динамічні зрушення чисельності сільського населення і, відповідно, людського капіталу аграрної сфери, виділено: природний рух населення, адміністративно-територіальні перетворення та механічний рух (міграцію) селян [2].

Депопуляція сільського населення охопила всі області України. Найбільший (понад 10 тис. чоловік) абсолютний розмір природного убутку сільського населення у 2011 році був у Вінницькій, Київській, Полтавській та Чернігівській областях. За інтенсивністю цього процесу (убутку на 1000 жителів села) перше місце займає Чернігівська область (22,4 чоловік), друге – Сумська (19,1 чоловік), третє – Полтавська (16,7 чоловік), четверте – Черкаська (15,5 чоловік) області. Надсмертність українського селянства пояснюється насамперед погіршенням його економічного становища і соціальних умов життя.

Зменшення чисельності сільського населення в 2011 році на 18,4% відбулась за

рахунок міграційного впливу, що в порівнянні з попередніми роками є досить значним і відображує негативні наслідки здійснюваних реформ на селі. Негативні процеси, що склалися у сільському розселенні внаслідок несприятливої демографічної ситуації, розхитують стійкість поселенського потенціалу села і аграрного сектора економіки, послаблюють його потенційну здатність забезпечувати географічно-територіальні умови функціонування продуктивних сил сільського господарства, зменшують природну основу відтворення сільської людності.

Характерною ознакою зміни кількості працюючих у сільському господарстві за формами власності (державна, колективна, приватна) є збільшення частки зайнятого населення у приватному секторі економіки. Аналіз структури зайнятості населення за новими формами власності та господарювання на основі використання даних по економічній активності населення дав змогу виявити нові тенденції в розподілі трудових ресурсів сільського господарства за сферами докладання праці (табл. 1).

Таблиця 1 - Економічно активне населення сільської місцевості, зайняте сільським господарством (вкл. рибне) за формами власності та регіонами

Регіони	Працювали в сільському господарстві (вкл.рибне), тис.осіб		у тому числі за формами власності, %								
			державна			колективна			приватна		
	2010 р.	2011 р.	2010р.	2011р.	2011р. до 2010р.	2010р.	2011р.	2011р. до 2010р.	2010р.	2011р.	2011р. до 2010р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Україна	3470,7	3336,3	5,11	5,13	0,03	42,69	40,67	-2,02	52,21	54,19	1,99
Степ	1245,9	1160,7	5,27	4,16	-1,10	42,88	43,15	0,26	51,85	52,69	0,84
Лісостеп	1310,9	1365,7	4,51	5,59	1,09	53,35	47,70	-5,65	42,15	46,71	4,56
Полісся	751,8	666,2	5,41	5,31	-0,10	28,81	27,60	-1,21	65,78	67,08	1,31
Зона Карпат	159,5	142,4	6,77	6,95	0,18	19,62	14,61	-5,02	73,61	78,44	4,84

Нині на ринку аграрної праці склалася кризова ситуація щодо зайнятості, яка все більше загострюється. Це спричинено щорічним зростанням пропозиції робочої сили при скороченні попиту на неї. Показники, що характеризують динаміку попиту на робочу силу, вивільнених та працевлаштованих в сільське господарство відображені в табл. 2.

Формування ринку праці, зміна трудових відносин у сфері аграрної економіки супроводжуються стрімкими темпами зростання безробіття на селі. Основними причинами безробіття є: кризовий стан усіх галузей суспільного виробництва; реформування сільського господарства; розвиток нових форм власності й господарювання; занепад соціальної сфери; падіння престижності праці та перетік працівників в інші сфери діяльності, зокрема, в сферу прихованої, неформальної зайнятості на тіньовому ринку праці тощо [1].

Результати проведеного аналізу засвідчують, що діюча мережа соціально-культурних закладів, що призначена для формування сприятливого життєвого середовища сільських жителів, за своєю потужністю не спроможна виконувати свої функції. Незважаючи на те, що рівень забезпеченості зазначеними об'єктами катастрофічно низький (одна лікарня припадає на 29 сіл, дитячий садок – на 3 села, школа, фельдшерсько-акушерський пункт, клубний заклад – на 2 села) забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури має чітку тенденцію до зменшення. Через скорочення капітальних вкладень обсяги будівництва житла зменшились майже в 2,8 рази, закладів освіти – в 15,2 рази, лікарняних та амбулаторно-поліклінічних закладів – у 30 разів, а

будівництво дошкільних закладів, клубів, будинків культури повністю зупинилось.

Таблиця 2 - Динаміка попиту на робочу силу, вивільнених та працевлаштованих у сільському господарстві* України, чол.

Показники	Роки					2011 р. в % до:		2011 р. в % до 2010р.
	2000 **	2003 **	2008 **	2010 ***	2011 ***	2000р.	2008р.	
Потреба в працівниках всього	3757	3623	5034	7128	7618	133,99	138,95	106,87
Введено в дію нових робочих місць	5052	12875	10084	9519	10513	199,60	78,32	110,44
Вивільнено	10932	34778	29820	33256	40088	272,78	85,74	120,54
Працевлаштовано не зайнятих трудовою діяльністю громадян сільське господарство всього	46873	52985	78004	111200	124993	166,42	147,22	112,40

** За класифікацією по галузях народного господарства

*** За класифікацією по видах економічної діяльності

* Джерело: за даними Держкомстату України та власними розрахунками на їх підставі

Поряд з причинами, пов'язаними з економічною кризою, на розвитку соціальної інфраструктури села в останні роки позначилась втрата керованості її функціонуванням. Це найбільший прорахунок державної політики щодо села. З розпадом командно-адміністративної системи відпали важелі, якими регулювалися мережа, обсяги і структура будівництва відповідних об'єктів, їх розташування і т.п. (директивні плани, завдання, партійно-адміністративний контроль тощо), а нові своєчасно не створені або належним чином не діють.

Головною причиною закриття підприємств, які надають платні послуги, є скорочення платоспроможного попиту населення внаслідок його зубожіння, а установ соціально-культурного призначення – зменшення надходжень до місцевих бюджетів та погіршення фінансового стану сільськогосподарських підприємств, чиїм коштом вони утримуються.

Висновки та пропозиції. Таким чином, безумовно, сучасна демографічна політика в сільській місцевості України повинна виступати важливою складовою загальнодержавної політики. Механізм її дії має бути спрямованим на усунення кризових явищ у демовідтворенні сільського населення і сприяння соціально оптимальному відтворенню селянства з тим, щоб забезпечити належне формування людського капіталу в сільській місцевості та аграрній сфері економіки, відродження та соціальний розвиток села, розв'язати продовольчу проблему в нашій країні, досягти належного рівня забезпеченості харчової та легкої промисловості сільськогосподарською сировиною, задовольнити інші загальнодержавні потреби економічного, екологічного, політичного, соціально-психологічного та військово-оборонного характеру [2].

Ефективне формування та використання людського капіталу аграрної сфери економіки можливе за умови формування високого рівня інвестиційної привабливості українського сільськогосподарського виробництва, що залежить не тільки від високої природної родючості ґрунтів, сприятливих природних умов, потуг безпосередньо

сільгоспвиробників, а й від політики держави як регулятора економічних процесів і потенційного інвестора стратегічних галузей виробництва, науки, формування сприятливого життєвого середовища на селі. З цього приводу у дисертаційній роботі висвітлюється бачення можливості врегулювання відносин власності та правил гри на інвестиційному ринку через визначення статусу інвесторів, їхніх гарантій та прав, використання важелів впливу держави на ринки сільськогосподарської продукції (у сфері впливу на рівень її ціни шляхом різнонаправлених інтервенцій) та експортно-імпоротної політики у цій сфері. Регулююча функція держави повинна виражатись у формуванні реальних механізмів кредитної підтримки сільгоспвиробників через реальне зниження або компенсацію ставки по кредитах. У дисертації піднято питання перспектив розвитку лізингу, іпотеки землі.

Першочерговими заходами по покращенню соціальної інфраструктури села слід вважати: моніторинг особливостей розвитку населених пунктів, особливостей розселення, вирішення проблем адміністративного характеру, проведення інвентаризації та якісної оцінки функціонування об'єктів соціальної інфраструктури на селі, реалізацію державою заходів для задоволення першочергових життєвих потреб сільського населення на рівні встановлених соціальних нормативів, розробку та реалізацію програм комплексного розвитку територій, оптимізацію структури джерел фінансування розвитку інфраструктури села [4].

Список літератури

1. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. - К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. - 452 с
2. Кириленко І.Г. Про хід реформування та заходи щодо поліпшення ситуації на селі// Економіка АПК.- 2003.- №1. - С. 3-11
3. Кириленко І.Г., Дем'янчук В.В., Андрущенко Б.В. Деякі аспекти державної аграрної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи// Економіка АПК. - 2008. -№11.С. 4-9.
4. Попов В.М. Соціально-економічні аспекти реалізації трудового потенціалу аграрного виробництва в сфері зайнятості населення // Соціально-економічні аспекти промислової політики. Рынok труда и занятость: Сборник научных трудов. – Т.3 / НАН Украины, Институт экономики промышленности. – Донецк, 2003. – С. 258-265.

A. Самородченко

Воспроизводство человеческого капитала в системе аграрных реформ

В данной статье автором систематизированы условия и факторы формирования, распределения и использования человеческого капитала аграрного производства; проанализированы современные особенности социально-экономической среды воссоздания человеческого капитала аграрной сферы и предложены пути оптимизации влияния производственных и социально-экономических факторов на воссоздание человеческого капитала аграрного производства.

A. Samorodchenko

Reproduction of human capital in the agrarian reform

In this article an author is systematize terms and factors of forming, distributing and use of human capital of agrarian production; the modern features of socio-economic environment of recreation of human capital of agrarian sphere are analysed and the ways of optimization of influence of production and socio-economic factors are offered on the recreation of human capital.

Одержано 26.10.12